

ГНОСЕОЛОГІЧНА СУТНІСТЬ КАРТИ ТА ТРИЄДИНИЙ ЧИННИК ЇЇ ПРИВАБЛИВОСТІ

Вступ. Карта є незамінним атрибутом окремих видів людської діяльності; вона виникла з практичних потреб і створюється, переважним чином, для цілеспрямованого використання, що визначається поняттям “призначення”. У гносеологічному плані, її призначенням, тобто основним способом використання є її читання. Останнє означає зняття необхідної користувачеві інформації – або ж конкретно візуально, або ж візуально, що виступає як попередній етап при подальшому використанні технічних засобів. У будь-якому випадку цей процес є процесом сприйняття сукупності картографічних знаків, і належить до картографічного методу пізнання. Саме можливість пізнання оточуючого світу за допомогою карти і є загальним чинником її привабливості.

Стан питання. Картографічний метод дослідження (тобто, використання карти), правильніше, його методичні засади та техніку виконання удосконалювали К.О. Саліщев, О.М. Берлянт, В.О. Червяков та інші. Однак гносеологічна суть цього процесу (узагальнено –читання), тобто як саме воно здійснюється конкретно-практично, залишалось поза увагою, в той час, як власне усвідомлення його сенсу відкриває шляхи до розгадки привабливості карти, що й визначає її роль у формуванні рівня географічної свідомості.

Виклад основного матеріалу. Теоретично є очевидним, що карта створюється на основі деяких правил, які визначають зміст окремих позначень (та їх систему) і встановлюють зв'язки між ними при розташуванні їх на карті. Трохи інші правила встановлюють відповідність між цими позначеннями та реальною дійсністю. При цьому проявляється цікава особливість мови карти – кількість реальних позначень набагато менша, аніж різноманітність об'єктів, які вони можуть представляти. Це свідчить на користь існування певної картографічної абетки. Тому, в такому розумінні сутності картографічних знаків, справою укладача є використання щонайменшої їх кількості для подання на карті максимуму інформації. Завдання читача полягає у тому, щоби з можливих варіантів прочитання картографічних знаків та їх сукупності вибрати саме той, що дає закладене укладачем просторово прив'язане розуміння об'єкту або процесу. Але як це відбувається насправді?

Цілком очевидно, що власне феномен карти передбачає триєдину обставину, що уможливорює її читання: 1) вона (карта) саме для цього і створюється, у цьому сенс її існування; 2) на подальше прочитання карти працює (свідомо або підсвідомо) її автор, або укладач-розробник, спрощуючи необхідну інформацію, використовуючи умовні знаки, застосовуючи транскрибіювання тощо; 3) цілеспрямована дія – власне процес користування карти, який є читанням – на що у будь-якій формі чи повноті спрямована діяльність користувача.

Власне суть карти передбачає що вона: передає інформацію у специфічній формі та забезпечує (за допомогою суб'єктивних дій укладача) її “зняття” з карти і подальше використання у будь-якій формі. На карті інформація перебуває у специфічній, можна сказати, зашифрованій формі, що для сприйняття і подальшого використання потребує візуалізації, тобто приведення інформації до більш простої і більш поширеної фонетичної або розмовної форми. Отже, перший крок до забезпечення активності потенційного читача, належить картографу-укладачу, розробнику карти.

Вже власне процес створення карти є підготовкою для успішного сприйняття інформації, що характеризується територіальною прив'язкою. Найточніше процес створення карти відбиває термін “укладання”, який асоціюється із наполегливими, прискіпливими і, як правило, успішними намаганнями картографа привести досить різномірну і розпорошену за джерелами інформацію до єдиної логічної образно-знакової форми а потім “вкласти”, вписати її в обмежену, в принципі, систему умовних знаків, а також в обмежене розмірами поле карти. Таким чином, вже завданням картографа-укладача є підготовка майбутньої карти для читання (сприйняття). Формально це пояснюється тим, що, по-перше, використовується вже відома та апробована форма передачі інформації (картографічна), з якою потенційний користувач уже знайомий, можливо, свідомо вивчаючи що таке карта тощо; по-друге, використовуються асоціативні прийоми кодування інформації – умовні знаки, прийоми генералізації тощо. Можна сказати, що гаслом діяльності картографа (свідомо або підсвідомо) є думка: “Я укладаю для того, щоби хтось прочитав”. Відбите в цій сентенції бачення гносеологічної сутності карти виражає перший (з триєдиного) чинник привабливості феномену карти, який доцільно назвати модельним (модельно-пізнавальним).

В залежності від теми карти, призначення та віку потенційного користувача, при її укладанні з боку укладача підсвідомо (у тій чи іншій мірі) вирішуються наступні проблеми стосовно мовного спрощення змісту карти:

- Найправдивіше передача основних особливостей території, її конфігурації, просторових особливостей та загальних змістовних характеристик (включаючи мережу соціальних або природних об'єктів, рельєфу тощо);
- Зведення до мінімуму ускладнень у накресленні тих чи інших знаків, що полегшує їх наступне сприйняття;
- Намагання спрощення передачі зв'язків між різними об'єктами з метою полегшення сприйняття систем різних груп позначень.

Діяльність картографа стосовно вказаних дій відбувається підсвідомо через прагнення до уніфікації умовних знаків на основі логічних законів асоціації за зразками карт топографічних, морських навігаційних, карт шкільно-краєзнавчих атласів. Ці процеси уніфікації прослідковуються і в більшості усталених за змістом тематичних картах (в економічних використовуються традиційні кольори для різних галузей промисловості, те ж саме спостерігається в картах геологічних, рослинності тощо).

Вказуючи на суб'єктивність з боку укладача карти, але, звичайно, обмежену деякими обставинами (інструкціями, неписаними правилами, здоровим глуздом врешті-решт), необхідно вказати на сутність карти, як інформаційної моделі, сенс якої полягає в передачі інформації, у даному випадку, від укладача до користувача. Таким чином відбувається нав'язування через зміст карти суб'єктивних ідей, можливо помилкових тенденцій, відомостей, зрештою певних естетичних смаків. З іншого боку, усе це, якщо не свідомо, то підсвідомо відчуває укладач, проте його творчий пошук впливає на оригінальність твору, чим і можна виправдати суб'єктивізм. Це однак, і накладає на укладача вимогу максимальної аргументації у процесі відбору, генералізації та типізації, понятійної обумовленості найбільш вагомих характеристик об'єктів.

Отже, виникає враження, що існує певний розрив між високоякісною фаховою підготовкою укладача-картографа та пересічним рівнем картографічної підготовки користувача. З одного боку, виникає парадокс, який можна сформулювати так: “Повноцінно карту може прочитати тільки картограф”. З іншого – ця обставина є причиною додаткової інформації яку користувач може несподівано знайти для себе. Тобто, це означає, що ефективність читання карти залежить від підготовки користувача, і є другим (з триєдиного) чинником феномену привабливості карти як такої. Цей чинник привабливості феномену карти доцільно назвати індивідуально-пізнавальним.

Таким чином, у загальному вигляді користувач карти, для правильного читання закладеної інформації, здійснює, стосовно кожного поняття, яке він намагається здобути з карти, тріступеневу операцію, а саме: а) квантування тобто виокремлення (окреслення) частини необхідної інформації; б) спрощення або перетворення її у простішу форму, тобто в таку, яка залежно від здібностей читача та мети її читання може бути сприйнята; в) фіксація тобто формулювання (запис) її у зручній (для подальшого використання) формі.

Квантування інформації відбувається на основі усвідомлення мети звернення до карти та попередньої інформації, отриманої при ознайомленні з її титулом та загальними рисами образно-сислового поля, яке представляє інформацію про особливості території. Перш за все інформація квантується за територіальною ознакою. Спрямувавши погляд на карту, одразу ж можна визначити територіальний принцип її кодування. Відповідно до цього виділяються в першу чергу територіальні сукупності, на основі вибору їх центральних, вагомо значущих за змістом найбільш локалізованих об’єктів-орієнтирів (населеного пункту, іншого соціального або природного об’єкту – відмітки висоти найчастіше або певного контуру). Квантування може відбуватись на основі витягнутих лінійних об’єктів (шляхів або, наприклад, річок), а також територіальних одиниць різного походження.

Спрощення, або ж дешифрування здійснюється на основі семантичної ідентифікації інформації, закладеної в картографічних умовних знаках, причому, за трьома прийомами: прямого читання (підписи, асоціативні навички); використання легенд (та/ або інших дій – вимірювань, розрахунків); ситуаційних співставлень (інформація, що не відбита в легендах і завідомо не вкладає в карту, а визначається виключно властивостями карти – особливості взаємного положення об’єктів, відміни в якісних характеристиках тощо). Саме наявність такої ситуаційної інформації є третім (з триєдиного) чинником феномену привабливості карти як такої. Його доцільно назвати загальнонауковим або логічним.

Висновки. Три окреслені вище чинники привабливості карти не вичерпують одвічного питання феномену карти як оригінального і унікального продукту людської думки, але пошук у цьому напрямі (розширене і поглиблене дослідження кожного із вказаних чинників) з точки зору перетворення і передачі інформації може принести плідний результат.

Надійшла до редакції 5.05.08р.